

Ганзуленко В. П. Римско-католическая церковь: существование в условиях антирелигиозного законодательства (20-е гг. XX ст.)

Автором статьи раскрываются особенности внедрения антирелигиозного законодательства советской власти в 20-е гг. XX в. относительно Римско-католической церкви. Автор определяет особенности отношения государственных структур к церкви, раскрывает суть антицерковной политики, анализирует формы и методы влияния государства на церковную жизнь католиков Юга Украины.

Ключевые слова: Римско-католическая церковь, религия, политика, законодательство, Юг Украины.

Ganzulenko V. P. Roman-Catholic Church Existence in Conditions of Anti Religious Legislation (20s of the XXth century)

The peculiarities of introduction of anti religious legislation by soviet authority during the 20s of XX century are examined by the author of the article. The author determines the peculiarities of attitude of state structures toward a church, exposes an essence of anti religious policy, analyses the forms and methods of state's influence on Catholics' church life of the South Ukraine.

Keywords: Roman-Catholic Church, religion, policy, introduction, the South of Ukraine.

УДК 94:282(477)''1932/1933''

О. М. Ігнатуша

РУЙНАЦІЯ КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ В УМОВАХ ГОЛОДОМОРУ 1932–1933 РР.

Автор проаналізував зв'язок між голодомором 1932–1933 рр. в Україні та ставленням державної влади і суспільства до католицької церкви. Визначено зміну характеру цього ставлення у залежності від змін національної та антирелігійної політики часу утвердження радянського тоталітаризму.

Ключові слова: церква, католики, голодомор, політика, закриття костелів.

Питання суспільного виміру явища, яке у вітчизняній історіографії отримало назву голодомор 1932–1933 рр., ще далеке від осягнення науковою думкою. Зовсім периферійними у розгляді цього питання постають сюжети, пов'язані з історією церкви. Кількома попередніми статтями [1; 2; 3] ми вже намагалися підкреслити суттєвість зв'язку між трагедією народу та трагедією церков, що діяли у цю історичну добу. Окремі аспекти деструктивного впливу держави на католицьку церкву в Україні під час голодомору зауважувала у своїх публікаціях відома українська дослідниця Н. Рубльова [4; 5] та російська дослідниця О. Ліценбергер [6]. Разом із тим, питання впливу на церкву і зокрема, католицьку явища голодомору залишається не до кінця з'ясованим.

У рамках даної статті висвітлимо зв'язок між закриттям католицьких храмів і репресіями проти духовенства та голодомором 1932–1933 рр. в Україні. Звернемо увагу на мотивацію поведінки представників різних ідейних і політичних таборів; простежимо зв'язок між етнонаціональними, релігійними та політичними чинниками суспільних трансформацій.

Таке з'ясування, на наш погляд, дозволить глибше усвідомити загальнонародний вимір і характер трагедії голодомору, простежити специфіку його впливу на окремі релігійні та етнічні спільноти, однією з яких були католики.

Католицька релігійна меншина сформувалася в Україні історично. Вона була представлена переважно селянським та робітничим населенням польської та німецької національностей, яке знайшло осідок у правобережній, південній та південно-східній частині України починаючи з кінця XVIII ст. [7]. До революції 1917 р. – станом на 1902 р. – в єпархіях, які охоплювали територію українських губерній, Поволжжя та Північного Кавказу – Луцько-Житомирській і Тираспольській – зафіксували 368 католицьких церков та щонайменше 16 каплиць. Найчисельнішими парафіями римо-католицької церкви були одеські парафії Святого Климента – 17 800 чол., та Успіння Богородиці – 15 тис. чол. Понад 8 тис. парафіян налічувалося в Катеринославі (Дніпропетровськ) та Миколаєві [6, с.160,162]. Проте доля цих осередків релігійної культури виявилася надзвичайно залежною від політичних експериментів радянської влади, яка, оголосивши про своє невтручання у справи релігійних спільнот, повела виразний антирелігійний курс. Статистичні дані показують, що у межах СРСР порівняно з Російською імперією протягом 1918–1923 рр. кількість католицьких віруючих скоротилася з 515 643 до 264 310 чол., тобто на 251 333 особи. Водночас, священиків зменшилося більш як наполовину – з 232 до 102 осіб [8, с.192].

Тим не менше, на початок 1925 р. в Україні продовжували діяти 317 католицьких громад. Найбільше їх було у Подільській губернії – 90 громад, Одеській – 64, Київській – 62, Волинській – 62, дещо менше в Катеринославській – 19 та Донецькій – 9 громад, і зовсім мало – в Чернігівській – 5 громад, Полтавській – 4, Харківській – 2 [9, арк.25-25зв.; 10, с.142].

Посилення антирелігійного наступу радянської держави на рубежі 20-30-х рр. XX ст. болісно вдарило по осередках католиків України. Особливо цинічним з боку держави були акції закриття католицьких кос-

тьолів і молитовних будинків під час голодомору 1932–1933 рр. та усунення духовенства від керівництва релігійними громадами. Як зазначають дослідниці католицизму Е. Бистрицька та О. Ліценбергер, за інформацією МЗС Німеччини, на кінець 1932 р. в Україні працювало 25 католицьких священнослужителів [8, с.209; 6, с.286]. Проте вже на початку 1933 р. їхня чисельність суттєво скоротилася. У звіті МЗС Німеччини повідомлялось, що залишилось тільки 20 священників на теренах України, Кавказу та Криму [6, с.287].

Архівні документи повідомляють, що саме у цей час закрили католицькі костьоли у Маріуполі та Рикове (Єнакієве). Завдяки наявним джерелам є можливість на прикладі закриття цих храмів детально простежити характер і специфіку ставлення влади та суспільства до припинення їхньої діяльності, простежити процедуру закриття, відзначити її сутнісні та формальні сторони.

Закриття були добре спланованими акціями. Про це красномовно свідчать рядки листа одного з маріупольських партійно-державних функціонерів Арсентьєва до члена Центральної Ради Спілки воєвничих безвірників України і водночас керівника групи в Секретаріаті президії ВУЦВК Кривохатського. Лист датовано 29 квітня 1933 р. У ньому читаємо: “Всіх формальностей дотримано і безумовно ніяких ексцесів не буде... Я вважаю, що ти як член ЦР СБВ у закритті не менше зацікавлений, ніж ми” [11, арк.3]. Цинічні наміри цього функціонера та його дії очевидні.

Дійсно, Арсентьєв знав психологію населення, що ставало жертвою компартійного шахрайства. Як свідчила графа формальної звітності Секретаріату президії ВУЦВК про закриття релігійної споруди, “протесту з боку віруючих не поступало”, а у примітках цієї ж звітності значилось: “50-ка відмовилась від користування молитовнею” [12, арк.2].

Н. Рубльова, аналізуючи реакцію населення на закриття храмів, доречно пише: “Від поріділої внаслідок голодомору та репресій, розхитаної агентами ГПУ релігійної громади, як правило, чекати сильного опору не доводилося, та все ж у Маріуполі, приміром, задля якнайбільшої “переконливості” було заарештовано настоятеля – патера А.К. Вагнера. Само собою, що подібний “аргумент” настільки “переконливо” вплинув на церковних активістів, що вони вже не наполягали на збереженні костюлу за релігійною громадою, а натомість “добровільно” просили міськраду влаштувати у храмі... інтернаціональний клуб” [4, с.399].

Справи обставляли так, аби складалося враження, що не хто інший, як самі віруючі виступили з ініціативою відібрання у них молитовного будинку. Те саме бачимо у епізоді закриття костюлу у м. Рикове: “Приймаючи до уваги відмовлення п’ятидесятки від орендного користування молитовним будинком, а також категоричне відмовлення п’ятидесятки й в цілому релігійної громади від переведення ремонту будинку, що загрожує його остаточним зіпсуванню з одного боку, а також беручи до уваги вимоги 1050 чол. робітників та домогосподарок римсько-католического віросповідання та 27 000 робітників м. Рикове та його околиць про закриття костюлу, який розташований[ий] на терені робітничої колонії біля заводу (30 метрів з другого), а тому задовольнити клопотання релігійної громади й п’ятидесятки щодо прийняття від неї будинку та культового майна” [12, арк.5].

До кампанії закриття костюлу місцева влада змогла залучити навіть іноземних робітників та членів їхніх родин, які під час більшовицької індустріалізації опинилися на теренах СРСР. “Ми, іноробітники, працюючи на шахті “Юнком”, дізнавшись про те, що робітники заводів Рикове вимагають закриття польської церкви, цілковито і повністю приєднуємося до даної вимоги”, – свідчили рядки резолюції німецьких гірників та їхніх дружин [12, арк.21].

За рядками цитованої вище постанови Риківської міської ради від 14 січня 1933 р. сьогодні не важко збагнути, що віруючі у грудні 1932 – січні 1933 рр. – тієї голодної зими – не в змозі були здійснювати ремонт костюлу. Вони не мали на проведення цього ремонту ані засобів, ані сил. Користуючись цим моментом, Донецький облвиконком із заavidною оперативністю – вже 19 січня 1933 р. – санкціонував рішення. Відповідну ухвалу прийняли у тісному колі соратників – на президії виконкому [12, арк.3].

Щонайменше 977 чол. римо-католицького віровизнання, з них 735 німців, 242 поляків [12, арк.10], залишилися без свого храму і можливості у традиційний спосіб задовольнити свої релігійні потреби. Інформаційні матеріали, збережені у справі про закриття костюлу свідчать, що у числі парафіян були також латиші, вірмени та представники інших національностей. З огляду на те, що католицький храм у цьому робітничому місті було споруджено 1906 р. [13, с.81], неважко передбачити, що й частина місцевого українського та російського населення стала парафіянами цього храму. Проте у суспільстві диктатури більшовизму думка меншості не мала право на життя.

Закриття цього костюлу відобразило й інші методи, якими послуговувалася влада для забезпечення легітимізації своїх рішень. Це були методи нацьковування однієї частини віруючих на іншу, мирян на пастирів. Організатори загальних зборів жителів німецького хутора Лісного (збори пройшли 13 грудня 1932 р.) підкреслили ту обставину, “що керівники костюлу – голова, секретар і ксьондз не пояснили віруючим п’ятидесятки того, що вони є відповідальними особами за стан костюлу і ввели їх оману в члени п’ятидесятки шляхом ошукування” [12, арк.27].

Так само як нацьковували віруючих на духовних пастирів, так і представників однієї національності під’юджували проти інших. Сіяли розбрат і в етнічно споріднених середовищах. Протокол міських зборів “трудолюбних нацменів (поляків, німців та ін.)” фіксує воєвниче ставлення цих “нацменів” проти релігійної частини етнічно споріднених їм громадян. Збори одностайно прийняли рішення: “Вимагати перед урядовими органами закриття костюлу в м. Рикове, як вогнища контрреволюційної агітації”. Тож основою для

ідентичності проголошувалася не національна чи релігійна, а партійна ознака. Звернемо увагу, що протокол зборів підписали особи, чия етнічна належність могла бути, скоріше єврейською, аніж німецькою чи польською: голова зборів – Кізельштейн, секретар – Голембієвський. Подібну картину зафіксував і протокол загальних зборів робітників заводу “Ковчавштамп” у м. Маріуполі (31 березня 1933 р.) де ставилося питання про закриття місцевого костюлу. З ідеєю закриття костюлу виступили особи, прізвища яких з очевидністю вказують на віддаленість їхніх носіїв від католицької віри: Буньянер, Бочаров, Муцинов, Чернов... [11, арк.11].

Не менш виразно своє відсторонення від національно-релігійних потреб німецькомовної частини населення показували українські та російські партійні функціонери, коли йшлося про захист віри не тільки католиків, а й протестантів. Наприклад, під час голосування про закриття лютеранської кірхи у с. Рибальському Дніпропетровської області голова зборів осередку ЛКСМУ на прізвище Стеблін, не висловив жодних сумнівів проти перетворення кірхи у дім колгоспника. Активно лобювали цей проект секретар зборів Шкуренко М.І., Роцький В.М., Третяк А.М [14, арк.8]. Ігнорування національних і релігійних традицій стало загальним правилом у суспільстві, де не було виховано толерантності громадського, політичного і міжконфесійного спілкування.

Більшовицька тактика закриття молитовних будинків була типовою. Тривале (кількамісячне) невикористання приміщення, підтримка ідеї закриття храму значним числом жителів навколишніх місць – ці обставини перетворювалися на вирішальні аргументи для припинення існування споруди, як осердя релігійної організації.

Типовим був і сценарій закриття католицького костюлу у Маріуполі. У супровідній інформації Секретаріату президії ВУЦВК щодо закриття цієї релігійної споруди так само значилось, що протестів з боку віруючих “не поступало”. А у примітках додавалося, що “50-ка відмовилася зробити ремонт а також і від користування молитовнею” [11, арк.2]. Проте драматизм ситуації із закриттям костюлу передають рядки протоколу загальних зборів членів релігійної громади м. Маріуполя. Громада змушена була повторно організовувати збори, оскільки першого разу кворум не зібрався. Очевидно, що розгляд цього питання для багатьох виявилася небажаним, здійснювався під диктатом сили, у ньому не хотіли брати участь.

Врешті громада спробувала обстояти перед владою своє право на хоча б невелике богослужбове приміщення. Про це промовляють рядки згаданого документа: “просити міськраду про дозвіл підшукати нам приміщення для релігійних обрядів” [11, арк.8зв.].

Розуміючи всю безвихідь становища і неминучість втрати храму громадою, загальні збори віруючих підняли клопотання перед міською радою про те, аби храм залишили у розпорядженні громади хоча б на найближчий час – аби відзначити світлий празник Христового Воскресіння. Цитуємо рядки протоколу зборів: “Просити міськраду з огляду на наближення празника Св[ятої] Пасхи, залишити за нами костюл до закінчення празника, тобто до 20/IV цього року” [11, арк.8зв.]. Крім того, у середовищі віруючих жевріла надія на можливість у майбутньому влаштувати у приміщенні костюлу національну школу для дітей німецької та польської національностей. Але, як відомо, цим надіям не судилося збутися.

Як і у випадку із закриттям костюлу у м. Рикове, вагомішою була аргументація пролетарів, а не віруючої громадськості. Загальні збори робітників, інженерно-технічних працівників і службовців Маріупольської швейної фабрики, що пройшли 31 березня 1933 р. в присутності 1265 чол., поставили перед міською радою вимогу “закрити нікому не потрібне приміщення костюлу..., яке використовувала купка експлуататорів для одурманювання трудящих мас” [11, арк.10].

Відомість про число німецьких кірх та молитовень станом на 1933 р. свідчить про те, що в Україні залишалися діючими 234 католицьких, лютеранських та менонітських релігійних споруди, з них – 105 кірх і 145 молитовень. 15 храмів того трагічного року було закрито [15, арк.6].

Саме того року закрили менонітський молитовний будинок у м. Молочанську Дніпропетровської області. Процедура його закриття розтяглася у часі на найбільш тяжкий період голоду. Архівні матеріали, пов’язані із цією справою датовано 29 серпня 1932 р. – 14 червня 1933 р. [16, арк.1-7]. Головна мотивація щодо закриття цього молитовного будинку – “не використовується за призначенням біля 3-х років за відсутності віруючих” [16, арк.3] – не сприймається з переконливістю. Нагромаджені тодішніми чиновниками типові аргументи про “невикористання”, “потребу ремонту”, “відмову ради громади від молитовного будинку” камуфлюють жорстоку трагедію, у якій голодні, голі та безсилі віруючі у відчай змушені капітулювали перед “народними” вождями й погоджуватися на перетворення молитовних будинків і костюлів у “будинки інтернаціоналіста”, “будинки колективіста”, “будинки колгоспника” тощо.

Цінність хліба нарівні з життям у час голодомору теж було цінно використано заповзятими провідниками державного атеїстичного курсу. Вони впровадили у масову практику таку форму виведення храмів з користування релігійних громад як пристосування церковних приміщень під зерносховища [1, с.118; 3, с.83]. До такого застосування місцевого костюлу вдалася й адміністрація м. Балти. У вересні 1933 р. цей храм перетворили на зерносховище. Від виснаженого голодомором населення хліб, схований за мурами костюлу, охороняли міліцейські пости і озброєна варта з числа колишніх червоних партизанів та місцевих комсомольців [4, с.399].

Голодомором влада спровокувала й масове поширення асоціального явища крадіжок церковного майна. Хвиля крадіжок прокотилася і в районі, де було порівняно більшим число католицьких молитовних будинків. Голодний люд втрачав відчуття святості. “У нас в Одесі відбуваються повальні крадіжки церков-

ного майна, навіть був випадок крадіжки з вбивством”, – писав 2 вересня 1933 р. інспектор культів облвиконкому до ВУЦВК. Інспектора хвилювало не те, яким чином можна захистити від грабіжників храми та зберегти життя і здоров'я їхнім служителям та відвідувачам, а як ще більше обідрати церкву та прискорити її нищення. “Чи можна було б вилучити срібло, яке залишилося ще в деяких церквах, аби його реалізувати через Торгсін, а гроші передати на користь держави” [1, с.122], – пропонував цей одеський чиновник.

Таким чином, закриття і руйнація католицьких храмів в умовах голодомору 1932-1933 рр. оголили природу радянської влади. Цинічні цілі і засоби руйнації осередків релігійного життя жодною мірою не відповідали пропагандистським деклараціям про її народний характер. У центр політичного мислення більшовики поставили не соціальні потреби людини, громадянина, включно з його національними і релігійними складовими, а класову, революційну нетерпимість. За цих умов провідна тенденція стосунків влади з представниками національних і релігійних меншин спрямовувалася на стирання і уніфікацію їхніх національно-релігійних особливостей, насадження у цьому середовищі комуністичних, антирелігійних форм.

Другим виразним аспектом руйнації римо-католицької церкви у період голодомору були репресії та фізичне знищення духовенства, церковного активу та віруючих на підставі звинувачень у антирадянському зв'язку із Заходом.

Оскільки внаслідок голоду 1932–1933 рр. у середовищі українських католиків посилювалось прагнення до еміграції, священнослужителів і віруючих, котрі вели листування із закордоном чи оформляли в іноземних консульствах документи на виїзд, було арештовано й засуджено за антирадянську діяльність. Їм було висунуто звинувачення у співпраці з “українсько-німецькою контрреволюційною повстанською організацією, метою якої був збройний заколот проти Радянської влади”. На чолі організації ніби стояв патер Ф. Кун, який служив у приходах Клименсталь та Єгорівка [6, с.272].

ЦК КП(б)У вбачало причину посилення емігрантських настроїв не у результатах своєї політики, а у зовнішньополітичних інспіраціях класових ворогів: “попівсько-куркульські кола американських німців і німецький уряд в особі консула Флоріаполя ведуть активну роботу, спрямовану на організацію емігрантського руху, аналогічного тому, який мав місце у 1930 р...” [17, с.174].

Як зазначає Н. Рубльова, в умовах посилення тоталітарних тенденцій у радянському суспільстві та погіршення дипломатичних відносин СРСР з Польщею та Німеччиною, факти отримання гуманітарної допомоги із цих країн голодуючим в Україні також були розцінені як антирадянська діяльність.

Голова ДПУ УСРР В.А. Балицький, підраховуючи валюту, що надійшла з-за кордону для порятунку голодуючих, водночас, 22 травня 1934 р., доповів ЦК КП(б)У про нейтралізацію цього небажаного явища: “Заарештовано поки 85 чоловік, переважно пасторів, сектантських проповідників, кістерів, осіб з церковного активу, куркулів і т. ін. Намічено до арешту ще близько 60 чоловік” [5, с.325]. Дослідниця називає прізвища римо-католицьких священнослужителів, які поплатилися таким зв'язком. Це були – Б. Блехман – єдиний той час ксьондз у Києві та Й. Воронич – ксьондз із Житомирщини, який обслуговував 5 парафій особливо вражених голодом. Їм інкримінували шпигунську діяльність на користь “буржуазної” Польщі й Ватикану. Якщо Житомирська дієцезія РКЦ за період між 1933 і 1934 рр. втратила одного душпастиря, то Кам'янець-Подільська за той самий період – 4 [5, с.325].

Тоді ж органи ДПУ ліквідували “контрреволюційно-диверсійну церковну організацію”, яка нібито підпільно діяла у Миколаєві та Одесі з 1927 по 1933 рр. ДПУ кваліфікувало, що Миколаївське відділення організації очолював патер римо-католицького костюлу Зисько, одеське – Шуберт. Заарештованих звинуватили у зборі секретних відомостей на оборонних заводах Миколаєва і у проведенні шпигунської діяльності на користь Німеччини. У 1934 р. їх засудили до тривалих термінів заслання” [18, с.237].

21 грудня 1933 р. в Одеській області арештували католицького священика на прізвище Ілі. Висунуте йому звинувачення, вказує на його можливе співчуття та підтримку місцевого українського населення, що потерпало від голодомору. Католицькому священику інкримінували зв'язок з українським антирадянським рухом [6, с.267].

Позиція католицької церкви під час голоду ще кілька років продовжувала резонувати й була активно експлуатована радянськими каральними органами. Зокрема, як повідомляв НКВС УСРР до ЦК КП(б)У 10 квітня 1935 р. готувався показовий судовий процес над групою німців-ксьондзів Карл-Лібкнехтівського району Одеської області, які нібито “проводили в німецьких районах і колоніях найактивнішу фашистську роботу”. Їм пригадали “безпосередній зв'язок із закордонними фашистськими центрами” та підтримку від них “під виглядом “матеріальної підтримки” грошових субсидій на контрреволюційну роботу” ...” [17, с.186-187]. Суд таки пройшов. Звинувачених: прелата Й. Крушинського та настоятеля німецької католицької церкви у с. Зельці Р. Лорана засудили до 10 років із заміною позбавлення волі за старістю на висилку до Казахстану. Табургера і Гофмана – настоятелів католицьких церков у Карл-Лібкнехтівському районі також покарали на 10 років позбавлення волі [17, с.187].

Вражає не тільки цинічний, холодний розрахунок представників влади, а й інше – політична зомбованість частини суспільства. За повідомленням партійно-державних чиновників “процес відбувся з великим піднесенням”. “На процес приходили делегації колгоспників з прапорами, вимагаючи винесення суворого вироку” [17, с.188].

Таким чином, трагедія упокорення народу голодом, розіграна владою у 1932–1933 рр., водночас знищувала віру, руйнувала церкву. Без цього нищення влада не могла сприймати свою перемогу повною і незворотною. Зовнішньополітичні виклики радянській державі в умовах утвердження радянського тоталі-

таризму стимулювали зміну національної та релігійної політики, робили цю політику вкрай ексцентричною і агресивною. Питання припинення існування католицьких храмів в Україні ставало справою найближчого часу.

Голодомор 1932–1933 рр. влада використала засобом політизації суспільства, розпалення у ньому нетерпимості до національно-релігійної самодіяльності, врешті – прискореного нищення етноконфесійної самобутності, яку кваліфікували як “контрреволюція”.

Джерела та література

1. Ігнатуша О.М. Разом з народом: церква в умовах голодомору 1932–1933 років / Олександр Миколайович Ігнатуша // Голодомор 1932–1933: запорізький вимір. – Запоріжжя : Просвіта, 2008. – С. 112–127.
2. Ігнатуша О. Церква в умовах голодомору 1932–1933 років / Олександр Ігнатуша // Наша Віра. – 2008. – № 11 (247). – С. 14–15.
3. Ігнатуша О.М. Голодомор 1932–1933 рр. на Сумщині в системі антицерковної боротьби держави / Олександр Миколайович Ігнатуша // Сумська старовина. Науковий журнал з історії та культури України. Видання Сумського державного ун-ту. – 2003. – № XI–XII. – С. 80–84.
4. Рубльова Н. Антикостольна кампанія в УСРР: причини, інструментарій, перебіг (кінець 20-х – 30-ті рр.) / Наталія Степанівна Рубльова // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 1999. – № 1/2 (10/11). – С. 388–404.
5. Рубльова Н. Ліквідація в Україні ієрархії Римо-католицької церкви (кінець 1917–1937 рр.) / Наталія Степанівна Рубльова // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2000. – № 2/4 (13/15). – С. 311–330.
6. Лиценбергер О.А. Римско-католическая церковь в России: история и правовое положение / Ольга Андреевна Лиценбергер. – Саратов : Поволжская Академия государственной службы, 2001. – 384 с.
7. Кулинич І.М. Німецькі колонії на Україні (60-ті роки XVIII ст. – 1917 р.) / Кулинич Іван Маркович // Український історичний журнал. – 1990. – № 9. – С. 18–30.
8. Бистрицька Е. Східна політика Ватикану в контексті відносин Святого Престолу з Росією та СРСР (1878–1964 рр.): монографія / Елла Володимирівна Бистрицька. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2009. – 416 с.
9. Державний архів Харківської області. – Ф. Р–845. – Оп. 2. – Спр. 411.
10. Ігнатуша А. Католицька церква на Півдні України в 1920–1930-х рр. / Алевтина Ігнатуша, Олександр Ігнатуша // Історія релігій в Україні. Матеріали IX Міжнародної конференції 11–13 травня 1999 року. – Львів : Логос, 1999. – Кн. I. – С. 142–144.
11. Центральний державний архів вищих органів державної влади та управління України (далі – ЦДАВО України). – Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 49.
12. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 48.
13. Буланова Н.М. Історія християнських конфесій Катеринославщини останньої чверті XVIII – початку XX ст. / Наталія Миколаївна Буланова. – Дніпропетровськ : ІМА-прес, 2007. – 232 с.
14. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 40.
15. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 14.
16. ЦДАВО України. – Ф. 1. – Оп. 9. – Спр. 36.
17. Німці в Україні 20–30-ті рр. XX ст. : зб. док. держ. архівів України / упоряд.: Л.В. Яковлева, Б.В. Чирко, С.П. Пишко / Ін-т національних відносин і політології НАН України; Ін-т історії України НАН України; Центральний держ. архів вищих органів влади та управління України. – К. : КМП “Джая”, 1994. – 244 с.
18. Шитюк М. Масові репресії проти населення Півдня України в 20-50-ті роки XX століття / Микола Миколайович Шитюк / Ін-т історії України НАН України. – К. : Тетра, 2000. – 534 с.

Ігнатуша А. Н. Разрушение католической церкви в условиях голодомора 1932-1933 гг.

Автор проанализировал связь между голодомором 1932-1933 гг. в Украине и отношением государственной власти и общества к католической церкви. Определено изменение характера этого отношения в зависимости от изменений национальной и антирелигиозной политики времени утверждения советского тоталитаризма.

Ключевые слова: *церковь, католики, голодомор, политика, закрытие костелов.*

Ignatusha O. M. The disintegration of Catholic Church in conditions of holodomor in 1932-1933

The communication between the holodomor in 1932-1933 in Ukraine and the social position of government and society to Catholic Church has analyzed by author. The changes in these positions depending on the national and antireligious policy at the time of Soviet totalitarianism were defined.

Keywords: *Church, Catholics, holodomor, policy, the closing of churches.*